

8. Деінституалізація системи виховання дітей, які залишилися без батьківської опіки, в Україні: результати та перспективи Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні (за підсумками 2017 року) Міністерство соціальної політики України ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики» С.142 URL: file:///C:/Users/natal/Downloads/2018_Dopovid_DI_1_variant_03_21.pdf

9. Розпорядження Кабінету міністрів України від 9 серпня 2017 р. № 526-р Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80#n23>

10. Постанова Кабінету міністрів України № 331 від 22 березня 2024 р. Деякі питання провадження діяльності з усиновлення та влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, соціального захисту дітей, залишених без батьківського піклування URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#n15>

11. ПОРЯДОК провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 :<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-2024-%D0%BF#Text>

***Борисова В. І.**
професорка кафедри цивільного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
членкиня НАПрНУ*

ООНОВЛЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА І ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНОГО ПРАВА

В Концепції оновлення Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) передбачено включення до оновленого ЦКУ Книги 7 «Сімейне право», що стане важливим кроком до гармонізації української доктрини і законодавства [1, с. 59]. Таким чином, проблема автономії сімейного права не втратила актуальності, а оновлений ЦКУ стає, як і передбачалось Концепцією кодифікації приватного (цивільного) права України, Кодексом приватного права, який об'єднує правові норми, що регулюють єдині за природою та загальні за властивостями приватноправові відносини (майнові та особисті немайнові) в усіх сферах життя людини [2, с.16]. .

Слід зазначити, що проблема місця сімейного права в системі права і законодавства, як свідчать історики і теоретики права, бере свій початок з досліджень цивілістів ще з кінця ХХ – початку ХХІ сторіччя. Серед вітчизняних цивілістів в різні часи цією проблемою опікувалися О. І. Загоровський, Г. К. Матвєєв, Ю. С. Червоний, Я. М. Шевченко, З. В. Ромовська, І. В. Жилінкова, В. І. Труба та інші науковці, погляди яких різнились. Якщо одні з них вважали, що сімейне право – підгалузь цивільного права, сімейні правовідносини – різновид цивільних правовідносин, сімейне законодавство – самостійна галузь законодавства, то інші – відносили сімейне право до самостійної галузі права, а сімейне законодавство до самостійної галузі законодавства.

Для визначення місця сімейного права в системі права України, а саме збереження або позбавлення його автономії, спробуємо проаналізувати ті критерії, які зазвичай застосовуються при диференціації права на галузі: предмет, метод, принципи і цілі правового регулювання¹.

Сучасне сімейне право – галузь приватного права, яка охоплює сукупність правових норм, що регулюють особисті немайнові та пов'язані з ними майнові відносини, які виникають із шлюбу, споріднення, усиновлення, прийняття дітей на виховання і складаються між подружжям, між батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання, між іншими особами, які взяли дитину на виховання, між іншими членами сім'ї та родичами.

Самостійність (автономність) сімейного права як галузі приватного права проявляється:

– у тісному зв'язку сімейно-правових норм з нормами моралі. Відомо, що першим, хто звернув на це увагу, був Гегель, який вважав, що шлюб – це *правова, моральна любов*. Цю позицію поділяв і Г. К. Матвєєв, який значно пізніше зазначив, що немає іншої галузі права, окрім галузі сімейно-шлюбних відносин, де мораль і право були б так тісно переплетені, регламентуючи ці відносини [4, с. 305]. Так, сімейно-правове регулювання здійснюється на підставі принципів справедливості, добросовісності і розумності, відповідно до моральних засад суспільства (ч. 9 ст. 7 СКУ). Саме те, що мораль і право тісно пов'язані в сімейних правовідносинах, дало можливість законодавцю включити в механізм сімейно-правового регулювання норми, які позбавляють недобросовіс-

¹ Про критичне ставлення до цих критеріїв див.: А. С. Довгерт. Про межі цивільного права в системі права України [3, с/ 19].

ного учасника таких відносин прав на ті чи інші блага. Не має права на утримання той із подружжя, хто негідно поведився у шлюбних відносинах (ч. 5 ст. 75 СКУ);

– в особливостях особистих немайнових та пов'язаних з ними майнових відносин, які виступають предметом правового регулювання в сімейному праві, де головне місце займають особисті немайнові відносини членів сім'ї, а майнові відносини є похідними від особистих немайнових відносин, так як виникають лише при наявності останніх і мають їх обслуговувати.

Сімейні правовідносини *мають*:

– *особливий суб'єктний склад, а учасники цих відносин – особливий сімейно-правовий статус*. Так, коло учасників сімейних відносин чітко визначено сімейним законодавством: подружжя, батьки, діти, усиновлювач, усиновлений, баба, дід, прабаба, прадід, внуки, правнуки, мачуха, вітчм, падчерка, пасинок, тобто громадяни, яким притаманний *особливий сімейно-правовий статус*. До цих осіб віднесені особи, які створюють сім'ю на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення та інших підставах, не заборонених законом, але таких, що не суперечать моральним засадам суспільства;

– *особисто-довірчий, триваючий характер*.

Сімейні правовідносини *характеризуються*:

– специфічністю юридичні фактів, які їх породжують – шлюб, кровне споріднення, материнство, батьківство, усиновлення, прийняття дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування тощо;

– індивідуалізацією учасників і неможливістю передачі ними сімейних прав та обов'язків іншим особам ні в порядку правонаступництва (спадкування), ні за домовленістю сторін.

Для сімейного права властивий і свій метод правового регулювання, що важливо для визнання його самостійною галуззю приватного права. *Метод сімейного права* – це система засобів та прийомів, за допомогою яких здійснюється правовий вплив на поведінку учасників сімейних відносин. Безумовно, це – диспозитивний метод правового регулювання, а також і імперативний метод, який застосовується у випадку встановлення різного роду заборон. Але не виключається, що імперативний метод може застосовуватися поряд з диспозитивним методом правового регулювання, наприклад, в аліментних зобов'язаннях¹.

---

¹ Див., [5, с 14–16]..

Сімейні відносини спираються на ряд принципів, які втілюються в сімейно-правовому регулюванні. Це – добровільність при укладенні шлюбу, одношлюбність, свобода розірвання шлюбу, принцип регулювання сімейних відносин за домовленістю, принцип невтручання в приватне і сімейне життя, принципи справедливості, добросовісності та розумності відповідно до моральних засад суспільства, принцип захисту прав та інтересів учасників сімейних відносин тощо.

Проте, нормативно-правове регулювання в сімейному праві має певну обмеженість, оскільки сімейне життя – це особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, іншими членами сім'ї, які здійснюються на засадах, визначених у СК України: кожна особа має право на повагу до свого сімейного життя (ч. 4 ст. 4); ніхто не може зазнавати втручання в його сімейне життя, крім випадків, встановлених Конституцією України (ч. 5 ст. 5), в тому числі збирання, зберігання та поширення інформації про сімейне життя особи, яка є конфіденційною.

Зміст права на недоторканність особистого і сімейного життя полягає в тому, що фізична особа вільно, на власний розсуд визначає свою поведінку у сфері свого приватного життя і можливість ознайомлення з ним інших осіб та має право на збереження у таємниці обставини свого особистого життя. Таким чином, в сімейних відносинах констатується повна свобода волі учасників цих відносин, а самі ці відносини регулюються правом лише у тій частині, яка є можливою у визнанні їх учасниками цих відносин. Саме тому однією із засад правового регулювання в сімейному праві є регулювання відносин між сторонами за домовленістю або договором. З цим положенням пов'язане і право особи вільно визначати своє сімейне життя, право на таємницю особистого життя, недопустимість втручання в своє сімейне життя, крім випадків, встановлених у ст. 32 Конституцією України (ч. 5 ст. 5 СКУ). Внутрішні сімейні питання вирішуються між подружжям за взаємною згодою, в тому числі питання виховання дітей і спілкування з ними. Здійснення правового регулювання сімейних відносин проводиться з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї, соціально вразливих членів суспільства.

Між тим, якщо певні сімейні відносини не врегульовані СКУ, іншими нормативно-правовими актами або домовленістю (договором) сторін, до них застосовуються норми СКУ, які регулюють подібні відносини (аналогія закону). А якщо до регулювання сімейних відносин неможливо застосувати аналогію закону, вони регулюються відповідно до загальних засад сімейного законодавства (аналогія права) (ст. 10 СКУ).

До того ж слід враховувати і те, що частиною сімейного законодавства України є міжнародні договори, котрі регулюють сімейні відносини, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Тому, якщо в міжнародному договорі України, укладеному в установленому порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом сімейного законодавства, застосовуються правила відповідного міжнародного договору України (ст. 13 СКУ).

Важливу роль в сімейному праві відіграють юридичні факти як реальні життєві обставини, з якими сімейне законодавство пов'язує виникнення, зміну, припинення, призупинення та поновлення сімейних правовідносин. Юридичним фактам в сімейному праві притаманні не тільки загальні ознаки, які взагалі властиві юридичним фактам, незалежно від їх галузевого спрямування, а й те, що їм притаманні спеціальні ознаки. Вони: по-перше, обов'язково передбачаються нормами сімейного законодавства; по-друге, настання правових наслідків пов'язано з сукупністю юридичних фактів, тобто фактичним складом; по-третє, переважно виступають як юридичні факти – стани, які відносяться до подій тривалого характеру, зокрема, споріднення, шлюб, усиновлення тощо.

Різновидом юридичних фактів виступають *юридичні презумпції*. Правова презумпція – передбачене законом правило (нетиповий нормативний припис), за яким на підставі встановлення певного факту чи фактичного складу виключається необхідність доказування та вважається таким, що існує інший факт (фактичний склад). Таким чином, презумпція – це одно із суджень про факти, що засновано на припущенні, яке може створювати відповідні правові наслідки. Наприклад, дитина, яка зачата і (або) народжена у шлюбі, походить від подружжя; правозгідність шлюбу –правова презумпція дійсності шлюбу, зареєстрованого органом державної реєстрації актів цивільного стану, оскільки презюмується, що такий шлюб укладений різностатевими особами з дотриманням меж близького споріднення, принципу одношлюбності, особами, які досягли шлюбного віку і діяли добровільно, з наміром створити сім'ю.

Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки (ст. 3 СКУ). Однак, та обставина, що подружжя не проживає спільно з поважної причини, в тому числі й у зв'язку з відбуванням покарання, не є свідченням припинення сім'ї. Дитина належить до сім'ї своїх батьків, навіть і тоді, коли спільно з ними не проживає. Так, дитина, яка проживає з матір'ю, належить одночасно юридично й до сім'ї батька.

Підводячи підсумок вищенаведеному, вважаємо, що сімейне право – самостійна галузь приватного права.

Список використаної літератури

1. Концепція оновлення Цивільного кодексу України: Київ, Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.
2. Кодифікація приватного (цивільного) права України (за ред. проф. А. Довгєрта. – К., Український Центр правничих студій. 2000. – 336 с.
3. Довгєрт А. С. Про межі цивільного права в системі і права України. Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав у сучасних умовах в Україні: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора Ч. Н. Азімова, м. Харків, 2024 р., с. 19–21.
4. Матвєєв Г. К. Вибране / Г. К. Матвєєв, упоряд. В. І. Кисіль, – К.: Україна, 2008–600 с.
5. Борисова В. І., Кривобок С. В. Право на аліменти за сімейним законодавством України та особливості нарахування їх розміру на період воєнного стану. Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав у сучасних умовах в Україні», Матеріали Науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора Ч. Н. Азімова, м. Харків 2024 р., с.14–16.

***Ватрас Володимир Антонович,**
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права та процесу Хмельницького
університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ВПЛИВ НАУКОВИХ ПРАЦЬ І. В. ЖИЛІНКОВОЇ НА РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ ДОКТРИНИ СІМЕЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Вітаю усіх учасників I Міжнародної науково-практичної конференції пам'яті І. В. Жилінкової «Актуальні проблеми сімейного права». У цьому році Ірині Володимирівні Жилінковій могло б виповнитися шістьдесят п'ять років, але вже майже дванадцять років її немає з нами... Однак її науковий спадок залишається з нами і є неоціненним як в частині формування сучасної цивілістичної доктрини, так і доктрини сі-